

και εις τας άλλας κατηγορίας λέξεων¹, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἔννοια «δυσπρόφερτα σύμφωνα» εἶναι σχετική καὶ ὑποκειμενική. Οἱ Ἕλληνες καὶ γενικώτερον οἱ Εὐρωπαϊοὶ δὲν δυνάμεθα νὰ προφέρωμεν ὠρισμένα σύμφωνα τὰ ὁποῖα προφέρουν εὐκολώτατα οἱ Ἀραβες, οἱ Καυκάσιοι κ. ἄ. Ὁ Γάλλος δεινοπαθεῖ διὰ νὰ προφέρῃ τὸ θ/δ ἢ τὸ ἀγγλ. th, ἐνῶ ὁ σημερινὸς Ἕλληνας θὰ ἐθεώρει βάρβαρον τὸν Πλάτωνα, ἐὰν τὸν ἤκουε προφέροντα τὴν λέξιν χθές. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ προφέρῃ μέγαν ἀριθμὸν συμφώνων καὶ φωνηέντων, ἀπὸ τῶν πλέον «εὐπροφέρτων» μέχρι τῶν πλέον «δυσπροφέρτων». Γενικεύσεις ἐπομένως οἶαι «ἦταν ἀδύνατο νὰ ἐπινοήσῃ καὶ νὰ προφέρῃ» δὲν εἶναι εὐστοχοί.

Εἰς τόσον ὀγκῶδες βιβλίον ὡς τὸ παρὸν δὲν εἶναι εὐκολον νὰ μὴ ἐλλείπουν ὠρισμένα, κυρίως τυπογραφικά, σφάλματα. Σημειῶνω μερικά, τὰ ὁποῖα δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὸν πίνακα παροραμάτων: Mammifères (σ. 5) ἀντὶ -féres' Paul, Prinzipien: Herman Paul (σ. 5) ἀντὶ Herman, Pr. . . .: Paul Herman' faunae Graeciae (σ. 5) ἀντὶ f. graeciae' Korinek (σ. 6) ἀντὶ Korinek' Lucretius (σ. 11, σημ. 4) ἀντὶ Lucritius' ulp, lup (σ. 53, ἀρ. 102) ἀντὶ ulp' lup' Creutz (σ. 59, ἀρ. 123) ἀντὶ Creutz' Meillet (σ. 197, ἀρ. 397) ἀντὶ W' gulf (σ. 291, ἀρ. 612) ἀντὶ c' Kury-Iowicz σσ. 377, 378) ἀντὶ -lowiez' Cuny καὶ Réflexions sur le type khrē' [δὴλ. χρῆ] (zên [δὴλ. ζῆν], etc.) et le type êkhō' [δὴλ. ἤχῶ] (σ. 377) ἀντὶ Cung, Reflexion . . . . τὸ puhua (εὐρετήριο, σ. 436) εἶναι φιλλανδικὸν καὶ ὄχι φοινικικόν.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΑΓΟΥΛΑΣ

*
* *

Κ. ΚΑΛΛΙΦΑΤΙΔΟΥ, Ὁ δίσκος τῆς Φαιστοῦ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Γραφή,
Συμβολὴ στὴν ἐρμηνεία τῶν συμβόλων τῆς Μινωϊκῆς ἀνακτορικῆς ἰδεογράμματης γραφῆς, Θεσσαλονίκη 1975, σχ. 8 σελ. 159.

Ὁ συγγρ. γνωστὸς εἰς τὸν κόσμον τῆς Ἑλληνικῆς Μέσης Ἐκπαιδευσεως ὡς ἀριστος λειτουργὸς δικαιοῦναι διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου τούτου τὴν φήμην του, ἀφοῦ μὴ ἀρκούμενος εἰς μόνην τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἐπαγγελματικῆς του ἔργου ἀσχολεῖται περαιτέρω εἰς βάθος καὶ μετὰ τὴν καλλιέργειαν περιοχῶν τῆς Ἐπιστήμης τῆς Φιλολογίας, ὅπως ἀκριβῶς ὀφείλουσαν νὰ πράττουν οἱ ἄξιοι τοῦ ὀνόματος φιλόλογοι.

Κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσαετίαν χάρις εἰς τὸν ἀείμνηστον Βέντρις ἀνεξωογονήθησαν αἱ περὶ τὴν κρητομυκηναϊκὴν γραμμικὴν γραφὴν σπουδαί. Ἀνεγνώσθη—καὶ σήμερον γίνεται παραδεκτὸν ὅτι εἰς γενικὰς γραμμὰς ἀνεγνώσθη ὀρθῶς—ἡ Γραμμικὴ γραφὴ Β. Διεπιστώθη ἡ φύσις τῆς γραμμικῆς Α καὶ διετυπώθησαν ὑποθέσεις διὰ τὰς διαλέκτους ἃς ἐκφράζουν αἱ ὀμάδες τῆς γραφῆς αὐτῆς. Ἡ βιβλιογραφία εἶναι πλουσιωπάτη, ὄχι μόνον διὰ τὴν Β γραφὴν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν Γραμμικὴν Α. Εἰς τὸ περιοδικὸν μας μάλιστα (ΠΛΑΤΩΝ ΙΕ (1963) σελ. 341—350) ἐγένετο ἐκτενὴς παρουσίασις καὶ ἀνάλυσις βιβλίου σχετικοῦ, τοῦ V. Georgien, Les deux langues crétoises en linéaire A. Διὰ τὴν γραφὴν ὁμοῦς τοῦ δίσκου τῆς Φαιστοῦ δὲν ἔχει εὐρεθῆ εἰσέτι ἡ κλεῖς τῆς ἀναγνώσεως. Ὁ σ. ἔρχεται τῶρα μετὰ τὴν ἐν ἐπικεφαλίδι μελέτην του νὰ προβῇ εἰς διερεύνησιν καὶ ἐξακριβωσιν τῆς

1) Αἱ ἠχοποιήτοι λέξεις δὲν εἶναι ἐπομένως τόσον «φυσικαί» πβ. τὸ χᾶ - χᾶ, ἐνθα τὸ χ ἀποδίδει τὸν πραγματικὸν ἦχον—ἀρχ. ᾶ ᾶ ἢ ᾷ ᾷ—μόνον κατὰ προσέγγισιν.

σημασίας τῶν ιδεογραμμάτων τοῦ δίσκου καὶ νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ κειμένου του. Ἡ πραγματοποίησις ἐνὸς τοιούτου σκοποῦ προϋποθέτει πολυετῆ ἀπασχόλησιν καὶ ὀλοσχερῆ ἀφιέρωσιν εἰς τὴν συγκέντρωσιν πληροφοριῶν καὶ εἰς πάσης φύσεως ἔρευναν καὶ συγκρίσεις καὶ παραβολὰς καὶ ἐλέγχους, ἀλλὰ καὶ εἰς δαπάνας. Ὅλας αὐτὰς τὰς θυσίας μόνον ὁ ἱερός ἐπιστημονικὸς ζήλος ἐπιβάλλει εἰς τὰ ἄτομα, ἐλαττήριον ἐκ τῶν εὐγενεστάτων ἐν τῷ βίῳ.

Εἰς τὴν προκειμένην μελέτην γίνεται ὄντως ἡ παρουσίαις καὶ ἡ συστηματικῆ διερεῦνησις τῶν εἰκόνων τῶν 45 ἐν συνόλῳ τύπων συμβόλων τοῦ δίσκου, τῶν ὑπαρχόντων εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς αὐτοῦ. Αἱ πλευραὶ τοῦ δίσκου εἰκονίζονται εἰς τὸ κείμενον ἕνα ἀντιληφθῆ τὴν φύσιν τοῦ κειμένου καὶ τὰς λεπτομερείας τῆς γραφῆς ὁ ἀναγνώστης. Ἀκολουθῶς ἡ γραφὴ τοῦ κειμένου, ἥτοι ἡ ἀκολουθία τῶν εἰκόνων τῶν συμβόλων ἐκτίθεται καταλογάδην ἀναλυτικῶς. Ἡτοι ἀνὰ ἐν σύμβολον κατὰ σειρὰν ἐναριθμῶς μὲ παράθεσιν ἐν τῇ σειρᾷ τῶν παραπλησίων 2 ἕως 4 μορφῶν τοῦ συμβόλου τούτου, τῶν φερομένων εἰς ἕτερα μινωϊκὰ κείμενα, ὡς ἔχουν καταχωρισθῆ εἰς τοὺς καταλόγους τοῦ Ἐβανς ἢ εἰς καταλόγους τῆς Γραμμικῆς γραφῆς Α. Εἰς ἕκαστον τῶν 45 τούτων συμβόλων τοῦ δίσκου ἔχει δοθῆ ἐν ὄνομα ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, λ. χ. 1 Κύνθιος Φοῖβος (ἄναξ). 2 (Θρινάκιος) κοῦρος. 3 (Παιὰν) πύκτης. 4 δοῦλος. 5 πάις κ.ο.κ. Τὰ ὀνόματα ταῦτα ἔχουν ὀρισθῆ ὡς σημασία τῶν ἀντιστοιχῶν συμβόλων προφανῶς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως. Τοῦτο δὲν λέγεται ῥητῶς, παρ' ὅτι ὁ ἀναγνώστης ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ τί εἶναι ἐρμηνεία τοῦ συγγραφέως καὶ τί συμβολὴ τρίτων. Ἀτυχῶς ὑπάρχει ἐνιαχοῦ ἀοριστία τις εἰς τὰς πληροφορίας τοῦ βιβλίου τούτου, εἰς τὸ ὅποῖον οὔτε βιβλιογραφία συστηματικῆ παρατίθεται οὔτε παραπομπαὶ εἰς βιβλία ἀναφερόμενα εἰς τὰ θιγόμενα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐπὶ μέρους θέματα.

Μετὰ τὴν καθ' ἕκαστον διερεῦνησιν τῶν 45 συμβόλων καὶ τὴν ἀπονομὴν ὀνόματος εἰς ἕκαστον τούτων (ἐρμηνείαν), ὁ συγγραφεὺς προβαίνει μετὰ συσχετισμὸν αὐτῶν πρὸς τὰ σύμβολα ἀναλόγων κειμένων (Χάλκινος πέλεκυς Ἀρκαλοχωρίου καὶ Γλυπτῆ σφραγὶς αὐλητοῦ ἐπὶ ἰάσπιδος) εἰς ἐρμηνείαν τοῦ κειμένου τοῦ δίσκου. Ἡ ἐρμηνεία γίνεται κατὰ δύο τρόπους, ἥτοι α') κατ' ἄμβην δηλ. κατὰ λέξιν καὶ β') κατὰ τὸν μίτον τῆς Ἀριάδνης, δηλ. κατὰ μετατόπισιν (ὑπερβατικῶς) τῆς θέσεως τῶν λέξεων, ὡς ὑπαγορεύει ἡ σύνθεσις τοῦ κειμένου πρὸς τὸν ῥυθμὸν καὶ τὰς κινήσεις τοῦ ὑπονοουμένου θρησκευτικοῦ χοροῦ. Φυσικὰ ἡ διττὴ ἐρμηνεία τοῦ κειμένου τῶν δύο πλευρῶν τοῦ δίσκου γίνεται εἰς γλῶσσαν ἀρχαιοπρεπῆ. Μετὰ πλούσιον σχολιασμὸν τῆς ἐρμηνείας γίνεται καὶ ἡ μετάφρασις αὐτοῦ εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν συγγρόνων ἡμερῶν. Κατὰ τὸν μεταφραστὴν τὸ κείμενον τῆς Α πλευρᾶς ἀποτελεῖ ὕμνον—προσευχὴν πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα—«*Διδυμαίῳ κοῦρῳ Φοίβῳ πλοιαφέτῃ γέρανος*», τὸ δὲ κείμενον τῆς Β πλευρᾶς ἀποτελεῖ ἐπίκλησιν πρὸς τὴν Λητώ—«*Παράκλησις μεσιτείας μητρὸς Δικτυναίῳ Φοίβῳ πλοιαφέτῃ*». Ἡ ἐρμηνεία τοῦ δίσκου βασιζέται εἰς τὴν θέσιν τοῦ σ. ὅτι ἡ γραφὴ εἶναι ιδεογραφικὴ καὶ ὄχι ὡς εἶχεν ὑποστηρίζῃ ὁ Ἐβανς καὶ πολλοὶ ἄλλοι συλλαβική. Ἄς σημειωθῆ ὅτι συμφώνως πρὸς τὰς παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέως ἡ ιδεογραφικὴ αὕτη γραφὴ ἔχει προέλευσιν Κρητικὴν ἀποκλειομένων ἔξωθεν ἐπιδράσεων.

Ἀκολουθῶς ὁ σ. ἐξετάζει τὴν «πρωτογραμμικὴν» μινωϊκὴν ιδεογραφίαν. Καίτοι δὲν ὑπάρχει καθορισμὸς τοῦ ὄρου πρωτογραμμικῆ, φαίνεται ὅτι σημαίνει αὕτη μεταγενεστέραν μορφήν τῆς Γραμμικῆς Α ἀναγομένην εἰς τὸ 1400, ἥτοι ἕνα αἰῶνα μετὰ τὴν Γραμμικὴν Α. Ὁ σ. μετὰ παραβολὴν τῶν συμβόλων τῆς Πρωτογραμμικῆς καὶ τῆς Γραμμικῆς Α πρὸς παρόμοια, προγενέστερα καὶ μεταγενέστερα σύμβολα καταλήγει εἰς τὴν γνώμην ὅτι τὰ σύμβολα τῆς Γραμμικῆς Α ἦσαν ιδεογράμματα. Τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς ιδεογραφικῆς εἰς τὴν Γραμμικὴν ὁ σ. ἀποδίδει εἰς «νεωτεριστικὴν ἐνέργειαν τοῦ ἱερατείου» ἐπ' εὐκαιρίᾳ οὐσιώδους τινὸς διοι-

κητικῆς μεταβολῆς. Ἄλλὰ κατὰ τὴν γνώμην μου εἰς μὲν τὴν Αἴγυπτον ὑπάρχει σχέσις ἱερατείου (ὡς εἰδικῆς τάξεως) καὶ γραφῆς, εἰς τὸν Ἑλληνικὸν δὲ μὲν καὶ τὸν Προελληνικὸν χῶρον δὲν γνωρίζω ἀνάλογον θρησκευτικὴν τάξιν. Τούναντίον αἱ ἐνδείξεις καὶ εἰς τὴν Κνωσὸν καὶ τὴν Πύλον μὲ τὴν Γραμμικὴν Β μᾶς δίδουν τὴν βᾶσιν νὰ ὀμιλῶμεν περὶ ἀνακτορικῆς, ὄχι δὲ μὲν καὶ περὶ ἱερατικῆς γραφῆς ἢ περὶ ἱερατείου ὡς δυνάμεως πολιτικῆς.

Διὰ τὴν διερεύνησιν περαιτέρω τῆς γραμμικῆς γραφῆς ὁ σ. παρουσιάζει δύο πλάκας ὀρειχαλκίνας ἐκ Κρήτης ὑπὸ στοιχεῖα Γ καὶ Δ. Ἡ γραφὴ τῶν εἶναι γραμμικὴ μὲ ἔγγλυφα σύμβολα εὐθύγραμμα μὲ καμπύλας, ῥαβδία καὶ δακτυλίους. Κατὰ τὸν σ. ἡ γραφὴ αὕτη ἀποτελεῖ τυποποιημένον εἶδος τῆς Γραμμικῆς Α, κατ' ἀπλοποίησιν τῶν συμβόλων δι' ἀφαιρέσεως λεπτομερειῶν. Ἐκ τῆς διερευνησεως τῶν στοιχείων τῆς γραφῆς καὶ συσχετίσεώς των πρὸς τὸν μίτον τῆς Ἀριάδνης, συνάγει ὅτι ἡ γραφὴ προϋποθέτει τὴν γνώσιν τοῦ μύθου τοῦ Λαβυρίνθου καὶ συνεπῶς τὸ κείμενον ὑπολογιστέον ὡς ἀναγόμενον εἰς τοὺς μετὰ τὸν συνοικισμὸν τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τοῦ Θησεῦς χρόνους. Τὰ κείμενα τῶν πλακῶν τὰ ὑποβάλλει ὑπὸ ἐξέτασιν ὁ σ., τὰ ἐρμηνεύει διττῶς, κατ' ἀμβλην καὶ κατὰ τὸν Ἀριάδνειον μίτον, καὶ τέλος τὰ ἐρμηνεύει, μεταφράζει καὶ τὰ σχολιάζει.

Τὸ περιεχόμενον τῆς πλακῆς Γ χαρακτηρίζεται ὡς «*Παράκλησις μεσιτείας Μητρὸς Δικτυναίας Φοῖβω πλοιαφέτῃ*», τὸ δὲ τῆς πλακῆς Δ ὡς «*Παράκλησις μεσιτείας Μητρὸς Διδυμαίω Φοῖβω Ὁρήων Δηλίω*».

Ἡ σημειωθῆ ὅτι αἱ ἐρμηνεῖαι καὶ τοῦ δίσκου καὶ τῶν πλακῶν ἐμφανίζουσι πειστικότητα συνεποῦς νοήματος. Ἄλλὰ ὁ ἐρμηνεύων συγγραφεὺς κινεῖται ἄνευ πολλῆς δεσμεύσεως πρὸς μίαν καὶ μόνην σημασίαν ἐκάστου συμβόλου εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ κειμένου τῶν πλακῶν. Ὁτω π. χ. τὸ σύμβολον □ ἀποδίδει ἐν θέσει 3 ἄνασσα, ἐν θέσει 7 τέττιγα, 13 Διός, 33 στυνγῆς, 31 Φοῖβον, 39 μήτηρ, 46 ἄνακτα, 52 ἰσόθρονη, 55 Δικτυναίας, κλπ. Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ δίσκου τῆς Φαιστοῦ ἢ ἀπόδοσις τῶν συμβόλων εἶναι σταθερά.

Τὸ ἀκροτελεύτιον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου ἐπιγράφεται «Οἱ ῥίζες τῆς Ἑλληνικῆς γραφῆς», περιλαμβάνει δὲ τοῦτοῦ βᾶσιν σκέψεων τρεῖς πίνακας συγκριτικῶν συμβόλων γραφῆς, Γραμμικῆς Α, Πρωτογραμματικῆς, Σημιτικῶν, Κυπριακῶν κλπ.

Ἡ ἀντιβολὴ τῶν συμβόλων τῆς Κρήτης πρὸς ἐξωκρητικὰ ἀνάλογα καὶ ἡ συγκριτικὴ τῶν ἐξέτασις πρὸς ἔλεγχον τῆς σχέσεως ἢ τυχὸν συγγενείας των ἄγει τὸν συγγραφέα νὰ συμπωνήσῃ πρὸς τὸν Ἐβανς ὅτι ἡ σημιτικὴ γραφὴ κατάγεται ἀπὸ τὴν μινωϊκὴν εἰκονιστικὴν, δηλ. τὴν Γραμμικὴν Α, ἐξ ἧς καὶ ἡ ἔγγλυφος πρωτογραμματικῆ. Ἀκόμη περαιτέρω ὁ συγγραφεὺς ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ Φοινικικὸν ἀλφάβητον ἀποτελεῖ ἐπιλογὴν συμβόλων τῆς Γραμμικῆς Α, οἱ δὲ Φοῖνικες ἐπέτυχον τὴν ἐξέλιξιν τῆς μινωϊκῆς γραφῆς εἰς συλλαβογράμματα. Ἐπίσης ὁ σ. πιστεύει ὅτι ἡ ἐπικράτησις τῶν Δωριέων ἐπέφερε μεταβολάς, ἐξ ὧν ἠλλατώθησαν οἱ γνώσται τῆς ἰδιογραφικῆς καὶ τῆς συλλαβικῆς γραφῆς καὶ ἡ μινωϊκὴ γραφὴ περιωρίσθη εἰς τὰ μεγάλα ἱερά. Καταλήγει δὲ ὁ συγγραφεὺς μὲ τὴν διαπίστωσιν ὅτι μὲ τὴν συλλαβικὴν γραφὴν συνετελέσθη γεγονόςς μεγάλης σημασίας, ὅτι δηλ. ἡ γραφὴ «ἔπαψε πιά νὰ εἶναι ἀποκλειστικὸν κτῆμα τοῦ ἀνακτορικοῦ ἱερατείου καὶ ἔγινε κοινὸν κτῆμα στὴν διάθεσιν ὅλων τῶν πολιτῶν—πρᾶγμα ποῦ συνετέλεσε στὴν σχετικὴ ἀποδέσμευσιν ἀπὸ τὸ βαρὺ κράτος τῶν ἰσχυρῶν καὶ ὑπεβοήθησε στὴν διαμόρφωσιν τῆς δημοκρατικῆς συνείδησης». Αἱ ἐπιλογικαὶ αὐταὶ σκέψεις τοῦ συγγραφέως, ἀναγόμεναι εἰς περίπλοκα ἱστορικοκοινωνικὰ φαινόμενα, τὰ ὅποια δὲν ἐπηρεάζονται μονομερῶς, δὲν νομίζω ὅτι εἶχαν τὴν θέσιν των εἰς μίαν μελέτην αὐστηρῶς γλωσσικῆς φύσεως. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ὀφείλει νὰ ἴσταται ἔξω ἀπὸ τοὺς θορούβους τῆς ἐποχῆς.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΖΟΣ